

Karácsonyi Zsolt

AKNÁK, STÍL ÉS FAKERESZT (TEODOR MAZILU ÉS CSURKA ISTVÁN EGY-EGY DRÁMÁJÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE)

Kritika és szituáció

A hetvenes évek mind Romániában, mind pedig Magyarországon az "enyhülés" jegyében teltek. Míg Magyarországon már többé-kevésbé nyugodtan kritizálhatta bárki például a Rákosi féle rendszert, addig Romániában Gheorghe-Gheorghiu Dej "uralkodásának" időszaka vált az úgynevezett önkritika¹ központi témájává. Ennek (is) köszönhető, hogy jelentősen megszaporodott az új és számos esetben jó drámai művek száma. Amint azt Tarján Tamás is megállapítja (Fel is út; le is út – *A magyar dráma közelmúltjáról és jelenéről* című tanulmányában), az 1970-es évek volt a magyar dráma "aranykora", ugyanez tapasztalható a román drámairodalomban is, útnak indul a *Rivalda* antológiákhoz hasonló *Rampa* címet viselő antológia-, illetve drámasorozat, számos új szerző jelentkezett, és darabjaik általában igen hamar színpadot is kaptak, akárcsak a magyarországi szerzők egy jelentős része.

A politikai enyhülés és a drámairodalmi fellendülés időszakában született tehát Mazilu *Stílbútor és fakereszt* című műve és Csurka *Döglött aknákja*.

Mindkét szövegből erős társadalomkritika és rendszerkritika olvasható ki.

Mazilu így mutatja be a káder-morált:

HOSSZÚFÜLŰ (*miután belekóstol az italba*) A saját kontómra? Savanyú az ital, ami nem állami számlára megy.²

¹ Itt nem a drámaírók önkritikájára gondolok, hanem az adott rendszer (dráma)íróknak tett engedményére – avagy szitkozódhatok, de ne minket támadjatok.

² Teodor Mazilu: *Stílbútor és fakereszt* (ford. K. Jakab Antal). In: *Kortárs román vígjátékok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984., p. 306.

Csurka pedig ekként, akárcsak Mazilu, a humor eszközeivel élve:

ORVOS (*bejön, kinyitja az ablakot*) Takarózzanak be. Beengedünk egy kis friss levegőt.

PAÁL Miért?

ORVOS Nincs oxigénsátor. Az egyik foglalt, a másik rossz, a belgyógyászat meg nem adja kölcsön.

Mindkét szerző a drámai szituációban megtörténő események által üt meg kritikai hangot, azzal a különbséggel (ami a két szövegegészt illeti), hogy Csurka a szereplőkön keresztül mutatja meg a társadalmi jelenségeket, Mazilu azonban a szereplőket a társadalmi jelenségek aktív résztvevőiként és alakítóiként határozza meg. Azonban a mindent alakító világelv mindkét drámában a hazugság és a kompromisszum, ezért van az, hogy a darabok szatirikus éle: "éppúgy irányul a maguk kompromisszumait megkötő szereplőkre, mint arra a politikai struktúrára (és képviselőire), amelyek és akik ezeket a kompromisszumokat az egyes polgárokra rákényszerítették"³. A hazugság nem csupán a korszellemből adódik, hanem abból is, amiről Csurka egyik szereplője beszél a szerző egy másik darabjában (*Ki lesz a bálanya?*):

CSÜLLÖGH: Ahhoz, hogy az életben valamiből drámai konfliktus legyen, mindig bele kell hazudni valamit.

(Csurka István: *Házmestersirató*. Magvető, Budapest, 1980., p.115.)

Mazilu darabja, amelyet egyes kritikusi a szerző legösszefogottabb darabjának tartanak, elsősorban a túlzás, a hiperbola eszközeit alkalmazza, szereplői a kommunizmus kellős közepén bojári allűrökkel lépnek fel, mintha csak egy másik világban élnének, amely nagyon hasonlít ugyan a 70-es évek világára, de számtalan sajátosságában mégis a polgári életmódot idézi. Mindezt úgy írja le Mazilu, hogy lépten-nyomon szatirikus és ironikus hangsúlyokkal tüzdeli a szöveget. Olyanokkal, melyekből egyértelműen kiderül, hogy az adott időszak vezető állású elvtársai korántsem "elvhűek", hiszen a paraszti sorból felkapaszkodva máris "grófi" allűrjeik vannak – méghozzá a kommunizmus kellős közepén.

³ P. Müller Péter: *Drámaforma és nyilvánosság*. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nadas Péterig. Argumentum Kiadó, Budapest, 1977., p. 56.

EDE Van valami huncutkás a tekintetében. Ugyan biza mitől?

GÓRÉ Pókeren vesztettem az éjjel. Másnapos vagyok és boldog. Hát ne hízzon a májam, mikor annyit ittam, és mikor falusi gyerek létemre, annyira vittem, hogy pókerezek? Mert a mi családukban eddig senki sem pókerezett... És nem csak pókerezek, de vesztek is pókeren!

EDE (csodálattal) Ez régebben csak a bojárokkal esett meg...⁴

A csúcson innen és túl

A két főszereplő Góré és Gerő igazgatói státusban vannak. Előbbi a Haladó bútor szövetkezet, utóbbi a Fejlődő bútor szövetkezet vezetője, a közöttük feszülő hatalmi "konfliktus" határozza meg a darab dinamikáját, amelynek, akárcsak a két főszereplőnek, alapvető módszere a túlzás, a rálicitalás, a már fentebb is említett hiperbolizáló látásmód, a bolhából elefántot filozófiájának mezsgyéjén. A Bécsy Tamás által meghatározott konfliktusos drámamodellnek tökéletesen megfelel ez a komédia, amelynek két főszereplője meghatározó szerepet játszik a többi szereplő életében is.

Góré bizalmasa, a 33 éves Ede egy eljövendő Góré, aki a darab cselekményének ideje alatt még fél a főnökösködéstől ("Szeretem, ha belémverik a frászt."⁵), de vágyik is rá (Csak valami magas beosztás nyugtathatja meg a lelkemet, csak ez csillapíthatja le indulatomat.), ez elmondható a vele egyidős Hosszúfülű kapcsán is, azzal a különbséggel, hogy ő nem csupán Górénak, de Gerőnek is bizalmasa, pártbizalmi, kommunista kettősügynök. Két egymástól határozottan eltérő személyiségű "elvtársnő" is megjelenik a darabban: a nagyvilági hölgyként viselkedő, 33 éves Lizike és a nála jóval tapasztalatlanabb Melánia, aki még mindig őriz valamit a vidéki lány naivitásából és esetlenségéből (annak ellenére, hogy mindkettő képes egy-egy igazi dühkitörésre, azzal a különbséggel, hogy Melánia a csalódott, míg Lizike az egyre többet követelő nő maszkjában lép fel⁶ – mert ne feledjük, Mazilu darabjának minden szereplője megjátssza magát.)

⁴ Teodor Mazilu: I.m. p. 293.

⁵ Teodor Mazilu: I.m. p. 291.

⁶ A két szereplő személyiségstruktúrájának példázza a két alábbi idézet:

"Lizike: Én nem felejték és nem bocsájtok meg. Miért tettem én erőszakot a természetemen? Miért fojtottam el fennkölt és alulkölt vágyaimat? Miért tapostam én meg mindent, ami csak értékes volt bennem? Miért dúdoltam és égettem föl legnemesebb vágyaimat, mindent, mint Attila, a vizigótok királya? Azért, hogy jól

A Góré és Gerő közötti konfliktus alapja, miként ezt a cím is sejteti, felerészt szakmai jellegű, azonban itt nem a minőségi, hanem a minősíthetetlenül rossz termékek versenyéről beszélhetünk. A második felvonásban Góré büszkén mondja Melániának: "Látja ezt a hülye berendezést, ezt a srég asztalt, ezeket a rogyadozó székeket, ezt itt mind én gyártottam!" Ki gyárt gyengébb minőségű terméket, ki tudja jobban alulteljesíteni a tervet – ez a két igazgató közötti szakmai konfliktus. A másik már magánügyi kérdés, pénzzel és nővel kapcsolatos, hiszen Góré csak úgy lehetett igazgató, hogy előbb átadta titkárnőjét, Lizikét Górénak, pont úgy, ahogy a felfele törekvő Ede továbbadta barátnőjét, Melániát a főnökének, mindezt csupán azért, hogy feljebb kerülhessen a ranglétrán. A konfliktus a fiatalabb győzelmével, az idősebb halálával oldódik fel, de nem találni választ arra, hogy ki mennyire bűnös. Amint ezt Cristina Dumitrescu is megállapítja: "Nehéz megvédened önmagadat a hősök okozta undortól, mert ők nem imorálisak, hanem amorálisak"⁷

Bizonyos értelemben a morálon, de legalábbis a társadalmon túl helyezkedik el Csurka István komédiája a *Döglött aknák*, amelyben egy nyugdíjas "kapitalista" és egy nyugdíjas "kommunista" kerül szembe egymással. Igazi csurkai alapszituáció ez, amelyben: "szabadjára eresztődnek az indulatok, a vélt vagy valódi sérelmek. Moór a hajdani nagykereskedő sohasem heverte ki vagyona elvesztését, családjá deklasszálódását. (...) A két ösellenység/típus/réteg fröcsögő dühtirádáiból a magyar történelem (...) negyedszázada bontakozik ki. Szópárbajaik leleményesen gúnyolódók, metszően élesek, sziporkázóan szellemesek. Ők maguk azonban már ártalmatlanok."⁸ A társadalomra, a közvetlen környezetükre már nem veszélyesek, legfennebb egymásra. Erre és természetesen a 70-es években fennálló társadalmi berendezkedésre utalnak azok a hol játékos hol komor jelenetek, amelyekben Moór és Paál szópárbajait követhetjük figyelemmel.

érezem magam! De azt leshetem. A szívem összetört, de a Bahama-szigetekre nem jutottam el. Te csak a Velencéddel tömsz, mint a libát. Most itt állok, mint egy megkopasztott csirke, és sehol a jutalom. Igaz, magam csináltam magamból zárdaszűzet. De az én keservesen visszaszerzett szüzességemnek ára van!" I. m. p. 330-331.

"Melánia: (...) Mikor a Caraiman tetején a kereszt tövében összeismerkedtünk, azt hittem, ütött a boldogság órája. De csak a menedékház órája ütött. (*Kitör*) Mért nem veszel feleségül?" I. m. p. 310.

⁷ Dumitrescu Cristina: *Mobilă și durere*. In: *Presa noastră*. Anul XXV. nr. 6, 1973.

⁸ Ézsiás Erzsébet: *Mai magyar dráma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986., p. 199.

Tulajdonképpen e dráma nem más, mint Moór és Paál vitájának, nyugdíjazás utáni "harcának" a leírása, vitadráma, amelynek fő mozgatórugója az "eszmék és elvek drámai ütköztetése, gondolati-filozófiai kérdések történelmi körülmények közé helyezett bemutatása".⁹

A két főszereplő egy ideggyógyászat ápolója, ezért mindaz, amit elmondanak, idézőjelbe tett kijelentésként értelmezhető, például Moór Jenő egy kijelentése: "az egész rendszert elsöpörném egy köhögéssel"¹⁰. Amit "természetesen" nem lehet komolyan venni. A főszereplők, akikről elmondható, hogy: "nem vállalt és nem vállalható identitásuk folyamatos feszültséggel tölti el őket"¹¹, tulajdonképpen komikus lenne, régimódiságuk, egy helyben forgó gondolataik mind a humor forrásai lehetnek, de a komikumot mégis egy tragikus szín töri át: mert más szemszögből nézve csak arról van szó, hogy két meggyötört öreg megpróbálja rendbe szedni önmagát élete hátralevő részére. De a múlt még a bolondokházában is utoléri őket, kénytelenek a jövőbe menekülni, a fiatalok – Moór fia és Zsóka, Paál egykori szeretője – házába. Ahol számukra egyetlen szórakozás marad: a döglött aknákról, a helytelenül, vagy egyáltalán fel sem használt múltról való beszéd.

Fiatal, üres aknák

A fiatalok, Moór Béla és Zsóka elvileg az újat a változást jelentenek, de a darab végére ők is "betokosodnak", kompromisszumokat kötnek, egy finomabb változatban, de a korábbi generáció életmódját folytatják, akárcsak Mazilu darabjának fiataljai: Ede, Melánia és Hosszúfülű.

Moór Béla fiatal értelmiségiből törtető üzletemberré alakul át, aki jogatermet építene a kert végébe (lásd: Id. mű: p. 69), és a feleségét is csak "dísznek" tartja, ha Zsóka elhagyná, másik színész nő után nézne.

ZSÓKA (...) És ha itthagynálak?

BÉLA Elvinnék egy másik művésznőt. Az ember egyszer rájön az ízére, nem tud leszokni róla.¹²

⁹ P. Müller Péter: *Drámaforma és nyilvánosság*. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nadas Péterig. Argumentum Kiadó, Budapest, 1977., p. 105.

¹⁰ Csurka István: I. m. p. 54.

¹¹ Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák*. Drámaíróportrék. Palatinus, Budapest, 2003., p. 76.

¹² Csurka István: I. m. p. 70.

A kezdetben fennsőbbeségs Zsóka kezéből átveszi a hatalmat, jobban bírja idegekkel. Ugyanis a színésznő Zsóka éppen az állandó képmutatást nem képes elviselni: "Itt mindenkinek paradicsom az élete, csak én döglök meg. A kert itt, a kert ott, játszom éjjel, játszom nappal, játszom a színházban, játszom itthon – nem bírom tovább"¹³. Mazilu fiataljai azonban nem mennek át ilyen jelentős változásokon, ők már az első pillanattól kezdve koruk gyermekeiként viselkednek, nem változnak, "személyiségük", megnyilatkozásaik stílusa, beszédmódjuk nem alakul át – csupán kiteljesedik. Ede csak a megfelelő pillanatot várja, hogy egy jobb állás reményében túladjon Melánián, elvégre a karrier sokkal fontosabb az érzelmeknél.

EDE Melánia, drágám, tudod, hogy imádlak, de én még csak a kezdet kezdetén tartok. én még nem csináltam meg a szerencsémet. Te meg rossz pont volnál az életrajzomban.¹⁴

Amíg Zsóka (legalábbis a darab elején) még az erkölcs alapjain áll, hiszen annak idején erkölcsének feláldozása árán menti meg az emberek életét, addig Melánia egy pillanatra sem törik meg, számára természetes, hogy a "Lizikék" számát növelje. Akárcsak az idősebb szereplők, ő is amorális, ellentétben Csurka darabjának fiataljaival, akik lépésről lépésre haladva jutnak el a rendszerrel és a körülményekkel való teljes megalkuvásig.

Mazilu fiatalabb szereplői a nyelvi panelek által konstruálódnak, Melánia olyan szavakat használ mint: spleen, mélabú. Hosszúfülű kicsavart közmondásokkal dobálózik: "kövér ember nem vén ember". Ede is a kifordított, eredeti értelmüktől távol álló irodalmi reminiszcenciákat használ: "legyen rendetlenség, ahogy a klasszikusok mondják". Őket tehát az üresség határozza meg, amelyet nem takargatnak ugyan, mégis megpróbálnak "felöltöztetni" éppen a fent említett nyelvi panelek, kulturális törmelékanyagok segítségével. Az üresség számukra természetes, nem érzik, nem kínozza őket, ellentétben Zsókéval: "Csak azt csinálom, amit mindenki. Nincs bennem semmi? Itt az alkalom, itt a lehetőség – és én üres vagyok. (*Felugrik*) Jaj, ez is milyen ócska szöveg. Ezt itt milliószor elmondták már! Még ezt sem tudom egyénien megfogalmazni".¹⁵

¹³ I. m. p. 70.

¹⁴ Teodor Mazilu: I. m. p. 311.

¹⁵ Csurka István: I. m. p. 68.

Komikum és identitásvesztés

A hetvenes évek román drámairodalma kapcsán jegyzi meg Virgil Bărdăţeanu, hogy a komikum essenciája a nemzedékek közötti ellentétből fakad¹⁶, de ez mindkét dráma esetében csak részlegesen elfogadható, hiszen, amint már jeleztem, a különböző nemzedékek között csupán hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk. A humor, a komikum forrása mindkét szövegben az identitásvesztés okozta torzulások összessége, amely elsősorban a szereplők nyelvhasználatában nyilvánul meg, hiszen a "mai dráma számos esetben grammatikai problémájú, az identitásvesztés legfőbb kifejezője a szó- és beszédvesztés"¹⁷, illetve a kifordított, megtört nyelvi formák, a "beszédtévesztés".

A drámai személyiség Mazilunál tulajdonképpen hiányzik, Csurkánál pedig pusztulófélben van. Paál személyisége a politikai szférán belüli megnyilatkozásokra szűkül: "Ez is politikai helyzet: én el vagyok altatva"¹⁸, Moórt csupán a lángossütő érdekli, Zsóka a túlzásba vitt színészi zsargon által, Moór Béla a technokrata komolyság által válik komikus szereplővé.

Csurka szereplőinél a szakma elsősorban az élet egészét meghatározóként jelenik meg, inkább a cselekményre való hatása által, Mazilu esetében azonban ez a drámai szöveg megformálásának kérdése is. Góré állandóan szakzsargonban beszél: "az anyja jószagú kredencét", "ez a nyamvadt Gerő, ez a léchulladék". Gerő ellenben a magasabb nyelvi és kulturális szintet majmolva válik nevetségessé: "megállapodtunk a modus bibendiben", akárcsak Ede, akitől ilyen "gyöngyszemek" hangzanak el: "nekik az már derogot áll". Elmondható tehát, hogy Csurka elsősorban a helyzetkomikumra épít, míg Mazilunál jelentős szerepet játszik a nyelvi humor (különösen, ha a szereplők így módon ellen-személyekké lesznek¹⁹).

Végezetül elmondható, hogy amíg Mazilu darabjában a konfliktus alapja a vetélkedés, addig Csurkánál az üldöző és az üldözött áll szemben egymással. Mazilunál csak a szerepkörök változnak, maga a helyzet változatlan, de Csurkánál úgy tűnik, hogy Paál egykori bűneiért próbál

¹⁶ Vö.: Virgil Bărdăţeanu: *Istoria literaturii dramatice româneşti şi a artei spectacolului*. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982., p. 190.

¹⁷ Tarján Tamás: *Fel is út; le is út*. A (magyar) dráma közelmúltjáról és jelenéről. In: *Alföld*. 1997/2.

¹⁸ Csurka István: I. m. p. 13.

¹⁹ Vö.: Traian Selmaru: *Premiera de aseară*. Editura Eminescu, 1975., p. 64.

vezekelni a kerti munka által, a drámai cselekmény helyszíne mégis megmarad egy olyan térnek, amelyben "lélekre semmi szükség."²⁰

Vígjáték a két szöveg, de minden nevetető avagy akasztófahumorról tüzdelt jelenet ellenére – a néző nem távozhat nyugodt szívvel, az olvasó nem teheti le a kötetet, száján félmosollyal, hiszen Zsóka a darab végére már "döglött aknává" válik, akárcsak építész férje²¹, Mazilu fiatal szereplői is igazodnak a "trendhez". Nincs igazi katarzis, se feloldozás, csak aknák, stíl és fakeszt.

Felhasznált irodalom

Brădăţeanu, Virgil: *Istoria literaturii dramatice româneşti şi a artei spectacolului*. Editura Didactică şi Pedagogică; Bucureşti, 1982.

Csurka István: *Döglött aknák*. In: *Rivalda 70-71*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972.

Dumitrescu, Cristina: *Mobilă şi durere*. In: *Presa noastră*. Anul XXV. nr.6, 1973.

Ézsiás Erzsébet: *Mai magyar dráma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Mazilu, Teodor: *Stilbútor és fakeszt* (ford. K. Jakab Antal). In: *Kortárs román vígjátékok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.

P. Müller Péter: *Drámaforma és nyilvánosság*. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nádas Péterig. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997.

Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák*. Drámaíróportrék. Palatinus, Budapest, 2003.

Selmaru, Traian: *Premiera de aseară*. Editura Eminescu, Bucureşti, 1975.

Tarján Tamás: *Fel is út; le is út*. A (magyar) dráma közelmúltjáról és jelenéről. In: *Alföld*, 1997/2.

²⁰ Teodor Mazilu: I. m. p. 336.

²¹ Vö.: Csurka István: I. m. p. 70.